

УДК 340.111

Б.М. ДРОНІВ, Харківський національний університет внутрішніх справ

СИСТЕМА ЧИННИКІВ ВЗАЄМОВПЛИВУ ПРИВАТНОГО І ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Ключові слова: приватне право, публічне право, взаємовплив

Питання поділу права на приватне та публічне відноситься до важливих напрямків наукового дослідження в загальній теорії права і держави, оскільки підкреслює системний характер права, його спрямованість на регулювання різноманітних сфер соціальної та індивідуальної життєдіяльності. Даний поділ є характерним для романо-германського типу правових систем. Його дослідженню в різні часи приділяли значну увагу українські та зарубіжні науковці, зокрема – С.С. Алексєєв, О.А. Банчук, А.Д. Венгеров, О.В. Гончарук, О.Г. Єллінек, М.І. Козюбра, М.М. Коркунов, Р.З. Лівшиць, В.В. Мадіссон, І.О. Покровський, Г.Ф. Шершеневич тощо.

Динаміка розвитку права демонструє той факт, що поділ права на приватне і публічне не є абсолютним. Межі між вказаними підсистемами права є доволі рухливими, як приватне, так і публічне право демонструють свою відкритість стосовно взаємного проникнення. Завдання статті полягає у розкритті та систематизації факторів, під впливом яких відбувається подібні конвергентні процеси між приватним та публічним правом. Її новизна полягає в поглибленні положень загальної теорії права і держави про системні зв'язки права з урахуванням сучасних тенденцій розвитку політико-правових явищ.

Перш за все, слід зазначити, що чинники взаємовпливу приватного і публічного права *за характером їх зумовленості* необхідно поділити на *об'єктивні* та *суб'єктивні*.

Яскравим прикладом впливу суб'єктивного фактору на співвідношення публічного та

приватного права є ситуація, що склалася після Жовтневої революції 1917 р. у радянському праві. Внаслідок суто ідеологічних міркувань виник істотний перекосяк у розвитку системи права. В.І. Ленін у записці на ім'я Д.І. Курського в лютому 1922 року писав: «Ми нічого «приватного» не визнаємо, для нас усе в галузі господарства є публічно-правове, а не приватне. Ми допускаємо капіталізм тільки держави. Звідси – розширити застосування державного втручання в «приватноправові» відносини, розширити право держави скасовувати приватні договори, застосовувати до «цивільних правовідносин» революційне правосуддя» [1, с.398]. Вождь світового пролетаріату вимагав від розробників Цивільного кодексу 1922 року: «Не догоджати «Європі», просунутися далі в посиленні втручання держави в «приватноправові відносини», у цивільні справи» [2, с.412]. Аналізуючи ці слова, слід пам'ятати, що право має об'єктивно обумовлену внутрішню структуру, і ніяким владним розпорядженням неможливо скасувати приватну сферу життя людей. Проте, можливе штучно створене проникнення публічно-правових елементів у галузі приватного права, що і спостерігалось за радянських часів. Ленінське гасло на довгі десятиліття стало керівним принципом правотворчої діяльності.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття маятник історії хитнувся у протилежний бік. Процеси демократизації, що розпочалися у державах Східної Європи, спричинили руйнування тоталітарних основ державності та викликали атаки на галузі публічного права. Відродження приватно-правових начал досить часто зв'язувалося з необхідністю скорочення сфери публічно-правового регулювання суспільних відносин. Фактично, як відзначає С.В. Поленина, «наступила ера іншої крайності – по суті, необмеженого панування приватного начала й приватного інтересу» [3, с.8].

Якщо говорити про суб'єктивні фактори взаємовпливу приватного і публічного права в сучасній Європі, то яскравим прикладом є

практика лобіювання. В Україні, за умов відсутності тривалих традицій взаємодії суб'єктів громадянського суспільства та держави, лобізм у свідомості людей має дещо негативну окраску, оскільки сприймається як канал проштовхування інтересів бізнесу у рішення центральних та місцевих органів влади за допомогою будь-яких методів. Втім, європейська практика лобіювання чітко розрізняє законні та незаконні методи впливу на владу.

У Європі існує широка мережа суб'єктів, які впливають на процеси прийняття рішень публічного характеру. Усі вони більшою або меншою мірою використовують стратегії лобіювання, які можна поділити на три види: – негативні стратегії, які полягають у відкритій опозиції пропозиціям Єврокомісії чи поданні неприйнятних контрпропозицій (часто до цього вдаються проаграрні групи інтересів); – реактивні стратегії, в яких поміркованість домінує над активними діями. Для них характерні моніторинг, проведення зустрічей і незначна активність у медіапросторі; – проактивні стратегії, що ґрунтуються на конструктивній роботі з Єврокомісією в дусі партнерства і довіри [4, с.198–199].

Об'єктивні фактори взаємного проникнення публічного і приватного права є відображенням загальних закономірностей розвитку сучасної цивілізації. Однією з таких закономірностей є глобалізація, що знаходить свій прояв майже у всіх сферах суспільних відносин.

Глобалізація є процесом всесвітньої інтеграції та уніфікації. Спочатку вона виникає у сфері економіки, але з часом розширюється за рахунок ідеологічної, культурної, політичної сфер, супроводжуючись процесами так званого «переливу». За Е. Хаасом, «перелив» має місце, коли поглиблення інтеграції в одному секторі тягне за собою подальшу інтеграцію в інших секторах [5, с.283–317].

На нашу думку, подібний «перелив» в умовах глобалізації спостерігається й між публічним та приватним правом. За словами Софі Буассо дю Роме, процес глобалізації частково стер чіткі розходження між приват-

ним і суспільним, з'єднавши їх таким чином, що можна говорити про «суспільний характер приватизації» і про «одержавлення» деяких приватних функцій [6]. В сучасному світі сформувалася унікальна ситуація: якщо раніше публічна влада визначала, які питання слід віднести до приватної сфери, то сьогодні, навпаки, потужні приватні мережі здатні визначати, які питання залишаються в публічній сфері. З'явилися нові суб'єкти (міжнародні урядові та неурядові організації, транснаціональні корпорації та групи впливу), іманентною рисою яких є високий ступінь автономії. Економічні структури (якими володіє невизначене коло власників у різних державах) перетворюються в міжнародні мережі. Транснаціональні мережі, такі, наприклад, як «Nokia», діють відповідно до власної корпоративної етики, згідно з внутрішніми професійними нормами і кодексами [7, с.124–125]. ТНК здобули можливість впливати на рішення національних урядів тих країн, де вони мають свій економічний інтерес.

Наступним важливим розподілом чинників, що спричиняють взаємне проникнення елементів публічного та приватного права, на нашу думку, є їх поділ *за сферами прояву на загальносоціальні та юридичні*.

До загальносоціальних чинників слід віднести наступні:

1. Ідеологічні чинники.

Ідеологія має потужний вплив на розвиток базових засад суспільства. Право, хоча й відноситься до найбільш могутніх, глобальних регуляторів суспільних відносин, але розвивається воно в руслі пануючої ідеології. Крім ідеології локального характеру (марксизм у СРСР та країнах соціалістичного табору), мова може йти й про глобальну ідеологію. Останні століття досить показовою для західноєвропейського простору є боротьба між ліберальною й соціальною ідеологією. Велика французька революція відкрила нову епоху в історії людства. На зміну традиційним цивілізаціям прийшла цивілізація ліберальна, у центрі якої – людина, демократичні й гуманістичні цінності [8, с.15–16]. XIX століття

пройшло під ліберальними гаслами «держава – нічний сторож». XX століття породило ідею «соціальної держави», яка підтримує «слабо захищені» верстви населення. Глобалізація другої половини XX ст. знов актуалізувала ліберальні ідеї, а події початку XXI ст. (зокрема – стрімке розповсюдження тероризму) відродили ідеї обмеження приватних інтересів в ім'я публічних.

Відповідно до цих змін пануючої ідеології відбувається й «перерозподіл» приватноправового та публічно-правового інструментарію. Домінування ідей лібералізму спричиняє поширення диспозитивного методу у галузях публічного права і, навпаки, переважання ідей соціальної держави викликає зворотній процес.

2. Соціально-економічні чинники.

Економіка у всі часи була могутнім фактором, що впливає на розвиток права. В сучасних умовах ця теза також знаходить своє підтвердження. З одного боку, приватноправові принципи ринкових відносин расповсюджують свою дію і на суб'єктів публічного права. Держава з суверенного, домінуючого суб'єкта перетворюється на рівноправного партнера не лише в межах міждержавних відносин, а й при укладенні договорів з приватними суб'єктами господарювання. В той же час, для вирішення деяких питань необхідне підсилення імперативних положень законодавства, що регулює економічні відносини.

Французькі дослідники вважають, що якщо раніше головним економічним завданням було створення розвиненої матеріальної інфраструктури країни, то тепер на перший план висувається зміцнення соціальної інфраструктури. Ставка тільки на силу ринку, як показує досвід, виявляється черговою ілюзією. Саме в соціальному капіталі й громадянській згоді, яких Франція зуміла досягти й зберегти, у соціальній складовій її розвитку криється той цінний досвід, за допомогою якого можна згладити негативні наслідки глобалізації не тільки в рамках країни, але й поза нею [9, с.12].

3. Політичні чинники.

Політика, як відомо, є сферою конкуренції публічних та приватних інтересів, боротьби за владу та утримання влади. Зміна конфігурації влади відображається й на розвитку права. З часом, на зміну концепції влади-домінування приходить влада-співробітництво [10, с.170]. Формування демократичного політичного режиму, розвиток механізмів співробітництва сприяє розширенню сфери використання диспозитивних методів правового регулювання. Це є однією з умов легітимності державної влади.

Ще одним прикладом впливу приватного права на публічне є впровадження начал саморегуляції в сферу публічної влади, здійснюваної місцевим самоврядуванням. Проникнення в публічну сферу начал самоврядування свідчить про глибинні системні зв'язки приватного й публічного права.

4. Релігійні чинники.

Формування романо-германського права відбувалося в умовах панування Католицької церкви, канонічне право в епоху Середньовіччя домінувало при розгляді як приватних, так і публічних питань. Але вже з Нового часу намагаються розглядати державу як найважливіший самостійний інститут, який не перебуває під «патронатом» церкви.

Держава, отримавши незалежність від церковного впливу, намагається регламентувати простір, де допускається дія релігійних норм. Наприклад, французький Закон 1905 року про розділення церкви й держави фактично перевів релігію в галузь «приватних інтересів». Але, як відмічає угорський дослідник Андраш Шайо, «припущення, відповідно до якого кордони публічного простору можуть бути в остаточному підсумку визначені світськими силами, певною мірою недооцінює силу релігійних і духовних потреб. Ці потреби й тим самим сама релігія лишаються незалежними перемінними в процесі формування межі між публічним і приватним» [11, с.137].

Релігійна ситуація в сучасній Європі підтверджує ці слова. Духовні практики все більше виходять зі сфери приватного простору й переміщуються в сферу простору суспіль-

ного. Міграція населення призводить до появи осередків релігійної напруженості, виникають питання, які раніше не передбачалися законодавством європейських країн, але потребують негайного нормативного врегулювання. Наприклад, наприкінці 80-х років ХХ століття Державна рада Франції висловилися в тому сенсі, що носіння релігійних символів у навчальних закладах не протирічить принципу світськості, за умов, якщо їх використання не має демонстративного та войовничого характеру, не перетворюється на акт «тиску, провокації, прозелітизму або пропаганди» [12, с.262]. Але кінець першого десятиліття ХХІ ст. демонструє загострення цієї проблеми, що супроводжується заборонаю носіння пенджабу, використання в навчальних закладах європейських країн зображень хреста тощо.

Крім загальносоціальних (ідеологічних, соціально-економічних, політичних, релігійних), слід розрізняти і юридичні чинники взаємного впливу приватного та публічного права.

До юридичних чинників відноситься, наприклад, розвиток конституціоналізму. Мова йде про правові аспекти врегулювання відносин між владою та підвладними. На думку С. Шевчука, конституціоналізм походить з приватного права, зокрема із зобов'язального цивільного права, та є перенесенням підходів приватного права щодо визначення прав та обов'язків суб'єктів цивільно-правових відносин у площину публічного права [13, с.131].

Зміна уявлень про співвідношення особи, суспільства і влади спричинила розвиток концепцій правової держави та прав людини. Сучасні дослідники вказують на те, що при розробці теорії правової держави акцент робився не стільки на розмежуванні приватного та публічного права, скільки на новому їх співвідношенні між собою й зростаючому взаємопроникненні (принципів, інститутів, норм) [14, с.251–252].

Ще одним юридичним чинником є впровадження у реальне життя режиму законнос-

ті. Як писав Р. Ієринг, у приватних відносинах кожний на своєму місці покликаний захищати закон, бути його стражем і виконавцем усередині своєї сфери. Хто захищає своє право, той у вузьких межах останнього захищає право взагалі. Тому інтерес і наслідки такого способу його дій простираються набагато далі його особистості. Замішаний тут спільний інтерес є не просто інтерес ідеальний – захист авторитету й величі закону, але це інтерес цілком реальний, найвищою мірою практичний, а саме: забезпечення й підтримка в суспільному житті твердого порядку, у якому більшою або меншою мірою зацікавлений кожний [15, с.35]. Дані міркування, на нашу думку, досить вдало демонструють взаємозв'язок публічного та приватного інтересу в забезпеченні реального режиму законності.

Фактори, що сприяють взаємовпливу та взаємопроникненню приватного і публічного права, можна поділити також за *соціально-ціннісним ефектом на позитивні й негативні*.

Позитивним є, наприклад, розвиток світового ринку, який включає в сферу ринкових відносин суб'єктів різних рівнів. Держава не лише сама стає суб'єктом торгівельних відносин, у неї з'являється зацікавленість у конкурентоспроможності продукції вітчизняного товаровиробника. Це спонукає її створювати належний правовий режим функціонування підприємств різних форм власності, оскільки від успішності їх зовнішньоекономічної діяльності залежить не лише престиж держави, але й поповнення дохідної частини державного бюджету.

Сучасна європейська юридична наука виходить з того, що обов'язок держави з підтримки економічного порядку в суспільстві зумовлює його обов'язок здійснювати певною мірою керівництво економікою. Прикладом може слугувати Німеччина. В «соціальному ринковому господарстві» держава виступає як «третій партнер» разом з підприємцями і споживачами. У ст.4 Основного Закону ФРН, яка гарантує захист приватної власності, наголошується на тому, що користування нею пови-

не також слугувати загальному благу. Держава перешкоджає проявам «неприборканого капіталізму», в необхідних випадках обмежує або навіть виключає «правила гри» вільного ринку [16, с.30–31].

Негативні явища і процеси також утворюють важливу групу чинників, які змінюють баланс розвитку публічного і приватного права. Зокрема, економічна криза, яка нещодавно охопила більшість країн світу, викликала необхідність адаптації національних та міжнародних регулятивних механізмів до нових викликів. Мікрорідносини (між індивідами й дрібними соціальними групами) відходять у таких надзвичайних історичних ситуаціях тимчасово на другий план, але в міру нормалізації історичної ситуації їхнє значення відновлюється. В той же час, політична влада оновлює свою значимість і переживає процеси реабілітації й релегітимації [17, с.25–68].

Отже, ми класифікували чинники взаємного впливу приватного і публічного права за трьома базовими критеріями: за характером зумовленості, за сферами прояву та за соціально-ціннісним ефектом. Дана класифікація чинників утворює об'ємну модель, ніби віртуальний простір, в якому розвиваються системні зв'язки та взаємодії приватного і публічного права. Кожен чинник можна розмістити в певній точці трьохмірної системи координат, всіяма якої є «об'єктивне-суб'єктивне», «загальносоціальне-юридичне», «позитивне-негативне». Комплексна дія вказаних груп чинників обумовлює взаємне проникнення інститутів, норм та принципів приватного і публічного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленин В. И. О задачах Наркомюста в условиях новой экономической политики: Письмо Д. И. Курскому / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – Изд. 5-е. Т. 44. – М. : Политиздат, 1970. – С. 396–400.

2. Ленин В. И. Письмо Д.И. Курскому с замечаниями на проект Гражданского кодекса / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – Изд. 5-е. Т. 44. – М. : Политиздат, 1970. – С. 411–412.

3. Поленина С. В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России / С. В. Поленина // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 5–12.

4. Сабанадзе Ю. В. Практика лобіювання у структурах ЄС / Сабанадзе Ю. В. // Демократія та право: проблеми взаємовпливу і взаємозалежності : матеріали міжнар. наук. конф. (26 жовт. 2007 р., м. Київ) / за ред. акад. АПрН України О. В. Скрипнюка. – Х. : Право, 2008. – С. 197–199.

5. Haas E. The Uniting Europe: Political, Social, and Economic Forces. – Stanford CA: Stanford University Press, 1968. – 370 p.

6. Научная мысль Франции о проблемах глобализации: обзор // Вестник Европы. – 2004. – № 12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://magazines.russ.ru/vestnik/2004/12/my5.html>.

7. Шайо А. Транснациональные сети и конституционализм / Андраш Шайо // Сравнительное конституционное обозрение. – 2008. – № 5. – С. 123–134.

8. Алексеев С. С. Частное право: научно-публицистический очерк / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 160 с.

9. Brender, Anton. La France face à la mondialisation / préf. Dominique Strauss-Kahn. – 3e éd. – Paris : La Découverte, 2002. – 123 p.

10. Беше-Головко К. Этатизм Раймона Карре де Мальберга и его неожиданная актуальность в современных условиях / Карин Беше-Головко // Сравнительное конституционное обозрение. – 2008. – № 4. – С. 166–180.

11. Шайо А. К понятию конституционного секуляризма / Андраш Шайо // Сравнительное конституционное обозрение. – 2009. – № 2. – С. 132–152.

12. Брольо Ф. М. Религии и юридические системы. Введение в сравнительное церковное право / Франческо Марджотта Брольо, Чезаре Мирабелли, Франческо Онида ; пер. с ит. – М. : Библиейско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2008. – 437 с.

13. Шевчук С. Основи конституційної

юриспруденції / Станіслав Шевчук. – Х. : Консум, 2002. – 296 с.

14. Овсянко Д. М. Административное право : учебное пособие для студентов юридических факультетов и институтов / отв. ред. проф. Г. А.Туманова. – М. : Юристъ, 1995. – 304 с.

15. Иеринг Р. Борьба за право / Р. Иеринг. – М. : Феникс, 1991. – 64 с.

16. Зверева О. В. Правова регламентація

торговельної діяльності. Навчальний посібник / О. В. Зверева. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 144 с.

17. Christian Chavagneux. «Peut-on maitriser la mondialisation? Une introduction aux approches d'economie politique internationale» // Economies et Societes, Serie P.: Relations economiques internationales, 1998. – P. 25–68.

Дронів Б. М. Система чинників взаємовпливу приватного і публічного права / Б. М. Дронів // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 340–345 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10dbmipp.pdf>

Проведено аналіз чинників, що сприяють взаємному впливу приватного і публічного права. Запропоновано класифікацію чинників на об'єктивні та суб'єктивні, загально-соціальні та юридичні, позитивні та негативні. Акцентовано увагу на системному характері факторів, які викликають взаємне проникнення приватного і публічного права.

Дронів Б.М. Система факторів взаємодіяння частного и публичного права

Осуществлен анализ факторов, которые способствуют взаимному влиянию частного и публичного права. Предложена классификация факторов на объективные и субъективные, общесоциальные и юридические, положительные и отрицательные. Акцентируется внимание на системном характере факторов, которые вызывают взаимное проникновение частного и публичного права.

Droniv B.M. Factor System of Interaction of Private and Public Law

The analysis of the factors which contribute to the mutual influence of private and public law is carried out. The classification factors on the objective and subjective, general social and legal, positive and negative is offered. Attention on system character of factors which cause interpenetration of private and public law is accented.